

Liberalisman, ið hvarv

Hugleiðingar um klient samfelagið

Fyrilestur hildin 16. mars 1984 á fundi hjá Eysturoyar Fólka-floksfelag

Fyri gott 100 árum síðani doyði ein maður í London, einsamallur og fátækur, soleiðis sum tað bert semir seg einum profeti, sum í staðin fyri at hugsa um dagin og vegin fæst við at hugsa um hvussu tað fer at ganga í framtíðini. Hesin profetur er í dag umstríddur og útsplitur. Eins og læran hjá øðrum profetum er hansara læra farin í ymsar ættir og lærusveinarnir kalla hvenn annan vantrúgvandi, ið betur vóru deyðir. Kanska veit onkur longu nú at eg tali um Karl Marx.

At tala um Marx millum fólkafloksmenn kann tykjaast heldur næsadjarvt, tí vanligu verður Marx mest brúktur til útspillan. Mótstøðumenn hjá liberalum kalla seg vanliga marxistar, kanska við onkrum iskyoti, alt eftir hvørja sekt teir hoyra til.

Hóast Marx als ikki var liberalistur, so segði hann nakað ógvuliga týðandi um liberalismuna. Liberalistar ganga út frá, at fræls kapping vil vera før fyri at styta bæði framleiðsluni og prisinum, soleiðis at samfelagið fær júst tær vørur, sum tørvur er á.

Hesum lærusetningi royndi Marx ein stóran part av ævi síni at visa aftur. Teoretiskt meti eg ikki, at tað eydnaðist serliga væl, men gongdin í teimum liberalu samfeløgum hevur í stóran mun prógva, at hann hevði rætt.

Tey framkomnu idnaðarlondini goðtaka ikki at útboð og eftirspurningur skal áseta prisarnar. So leingi idnaðarlondini ikki høvdu nakra kapping gingu tey kanska inn fyri hugskotinum, men kappingin frá t.d. Japan skapar straks hugsanir um verjult og onnur tiltøk, sum kunnu minka um kappingina.

Felagsmarkaðurin, hvørs endamálið var at skapa meira kapping, so er vorurnar verða framleiddar best og bilagast, men mongum breistir ætlan. Brússels hevur vaksið seg til eitt plan-økonomiskt byrokrati, har kommiserarnir minna meira og meira um teir í Kreml. Teir geva studning, meta um tørvin, áseta kvotur, men framleiðslan

verður alt meira hópisleys. Úrslitið er at hvørt land roynir at verja síni áhugamál, hjálpa sínum sum best, og brúkarin verður svartipir.

Men politikararnir verja sjálvandi tað, ið teir sjálvir halda seg hava bygt upp. Helst tí tað er óføra stuttligt at hittast í Strassbourg ella Brússel.

Politikarar í dag hava eina hugmynd, har teir hugsa sær at teir eru førir fyri at loysa sjálvst tey minstu viðurskiptini millum fólk við lógum, ið altið eru neyðsemmur. Men tað visir seg, at tað ein labyrintur, sum hvørki teir ella vanligi borgarin finna út úr. Tá labyrinturin er vorðin ómøguligur fara teir at snakka um at nú mugu vit fáa eina praktiska loysn. Tann praktiska loysnin er sum ofast at ein embætismaður, sum við eini rammulóg nærmast fær diktatoriskt vald, verður settur.

Ráfiskagrunnurin er eitt dømi um ein tilkan labyrint, har markedsmechanismen rættuliga er sett úr gildi. Úrslitini eru mong:

1) Fólk fáa eina fatan av, at um pengar fyrst verða koyrdir í landskassan, so hendir ein gandakend broyting, ið ger at pengarnir verða meira verdir. Eins og altavinið, ið verður til Kristi blóð hjá katolikunum. Hetta ferir sjálvandi við sær, at tað eru fleiri sum vilja hava fatir í hesum halgu pengunum úr landskassanum. Aðrir pengar eru jú vanligir svartir pengar.

2) Tey, sum gjøgnum studningsskipanir og lán, hava fingið mogleikar at fiska, fáa vaksandi studning til at avoyða grunnarnar, tí tað kemur bert ann uppá mongdina. Tað loysir seg ikki at goðskan er í lagi, tá tað ongar figgjarligar avleiðingar hevur.

3) Talan er ikki um ráfiskaheyparar ella ráfiska-seljari, men keypari og seljari er eitt mótvægis landskassanum.

Hendan skeiva gongdin, hevur fingið fiskimannafelagsformannin, at krevja ein yvirkommiser, ið kundi taka avgerð í øllum málum millum seljara og keyparar. Eginleikarnir ein tilkurr kommiserar skal hava finnst bert hjá várharra,

ið ikki hevur tikið sær av sliikum smáputli síðan Abraham og Nóa.

Vandamálini hjá fiskimannafelagsformanninum eru verulig, og tað má vera ein guddómiligur persónur, ið skal meta um tørvin, tá marknaðarmekanisman er sett úr gildi. »Tørvur« er eitt gandakent orð, ið kann verða ført aftur til Marx og aðrar socialistiskar profetar, sum høvdu eina hugmynd um eitt samfelag, har tú skuldi arbeiða eftir evni og njóta eftir tørv.

Marx og aðrir hava valla gjørt sær nakra hugsan um hvussu illa mannabørnini kundu skilja millum tørv og girnd. Tørvurin fyri at kunna klára seg er jú ógvuliga litil, men sjálvst teir gomlu jodarnir vistu at vit gírnast ognir, fæ og konu næstans. Bæði framleiðslan og konufólkini eru avmarkað, og so mugu kvotur ásetast. Við konufólkunum er tørvurin vorðin til ein rættuliga internationalan standard. Ein kona pr. mann á gangin, og hóast tað viðhvørt verður trola innanfyri, so eru avleiðingarnar avmarkaðar.

Kvotering av framleiðsluni er farin fram í langa tíð, men enn er eingin kvotering gjord, sum øll eru nøgd við. Tað hava óiva verið tíðarskeið, har fólk vóru meira nøgd við lutin í tilveruni enn í dag. Tíðarskeið har fólk hava sett tørvin eftir tí tey høvdu. Innsatsurin í produktvari vinnu hevur annars verið brúktur til at byta framleiðsluna eftir. Býtið var gjørt á tann hátt, at meira tú arbeiðdi minni var lógin og umvent.

Hetta er eisini eitt logiskt býti, ta tey, ið arbeiða alla tíðina, ikki hava tíð at brúka pening og visa seg. Stytri arbeiðstíðin er, størri er tørvurin, tá tú hevur nøgv betur tíð at visa teg. Sum arbeiðstíðin er stýtt, er tørvurin vaksinn óført, so nøgv at vit beinleiðis hava fingið eina lóg, ið ásetir hvussu fritíðartørvurin skal verða nektaður. Sjálvandi eru vit ikki so barbarisk, at fólk skulu gjalda fyri ein tilkan tørv, tí seta vit ein tívmetara, ið ásetir fritíðartørvin hjá hvørjum einstøkum.

Sum framleiðslan veksur, hendir eisini ein individualisering av menniskjunum. Hvørt einstakt menniskja skal vera ein óheftur persónur, ið principielt skal kunna klára seg sjálván. Børnini skulu ikki vera heft av foreldrunum og umvent. Hetta ferir sjálvandi við sær, at ásetan av tørvinum verður ein landsupp-gáva, ið helst skal gerast mótvægis hvørjum einstøkum persóni.

Tað er í hesum sambandið ein er vorðin varugur við almannaækið, har ein heilur herur av hálvprofessionellum tørv-ásetarum, visa á at júst teirra klientar ikki kunnu klára seg. Men hóast ait, so er tørvurin hjá tørv-ásetarunum altíð størri enn tørvurin hjá teimum, ið hava tørv.

Tað er kortini ikki bara á almannaækinum, ið henda gongdin er galdandi.

Politikararnir, ið hava gjørt labyrintin, vita sær ikki annan útveg enn at gera fleiri og fleiri rammulógir, ið geva saksbehandlarum friari og friari hendur at víðfara klientarnar sum teimum finst best.

Politikararnir, ið hava nógv mikið at gera við at klára seg sjálván og siga tí, at teir kunnu ikki broyta lógirnar um stóðan broyst. Sjálvandi hava teir tað, um teir eru hugaðir fyri tí, men hugurin er ikki, tí teir hava meira at gera við egning.

Føroyskur politikkur er í dag eins og ein knottur, ið er uttan vinstra ella høgra. Tú kann ikki tala um landspolitikarar, men hvør hevur sitt heima-beiti. Einasta landspolitiska málið har hava skil fyri er ferðætlálin hjá strandferðsluni.

Sum oftast er grundgevingin fyri at gera fleiri stovnar, at tað skal vera lættari fyri fólk at finna runt í systeminum. Tí tað er jú ræðuligt at hugsa sær, at fólk skulu hava trupulleikar at dragast við.

Trupulleikarnir hvørva ikki, men fólk kunnu bara ikki gera nakað við teir, tí teir eru farnir inn í stovnin, men ómá fáa tey bingó ella video trupulleikar.

Saksbehandlararnir verða fleiri og fleiri, samstundis verður útbúgvingin tilvildarlig. Hetta ber í sær at teir gera sær reglar, sum eru ókendir fyri onnur, og helst kunnu tryggjast so at teir kunnu gera sum teir vilja.

Klientarnir, ið bæði kunnu vera einstaklingar, kommunur ella feløg, læra hvussu teir skulu vera mótvægis saksbehandlarunum, sum í veruleikanum hevur alt valdið.

Eitt tað fyrsta, ið krevst av klientinum er, at hann

er hjálparleysur, so at be-handlarin kann prógva, at hann er nyttigur.

Sjálvt um saksbehandlarin úteftir gjarna vil gera galdandi, at fólk hava rætt til hjálp, so skal klienturin ikki royna at ávása yvirfyri behandlarunum, at hann hevur rættindi. Slíkir klientar eru ein höttan fyri systemið.

Samstundis sum klientarnir næstan eingi rættindi hava, so verða teir brúktir til at ávása ein tørv á fleiri saksbehandlarum. Systemið skal helst veksa.

Privatu vinnulivsmennirnir eru eisini klientar. Hjá teimum ræður um at koma við einum projekti, sum onkur saksbehandlari kann siga gott fyri. Um saksbehandlarin av einhøvrijar orsök ikki vil siga gott fyri projektið, so hevur borgarin ongar mogleikar at kára. Hinvegin kann ein saksbehandlari siga gott fyri einum projekti, sum kortini visir seg ikki at ganga. Í sliikum føri tapir tað almenna, men einki hendir við saksbehandlarunum.

Men sum ofast eru teir beinleiðis klientar hjá politikarum. Figgjarnevndin hevur ein týðandi leiklut, tá vinnulivsprojekti skulu verða figgjað. Har eru ongar reglur at ganga eftir, men beinleiðis politisk viðgerð av borgarunum.

Fyri rætsuppfatanina og rættstrygdina er ein sliik skipan óyðilegjandi.

Tað eru tvey slag av týðningarmiklum avgerðum, sum eingin kann gera nakað við.

1) Beinleiðis politiskar avgerðir, har figgjarnevndin t.d. er ógvuliga avgerandi fyri um ein persónur ella felag kann fáa milljónupphæddir yvirfóðar.

2) Byrokratiskar avgerðir, har ein ella annar stovnur gjøgnum eina rammulóg hevur fingið heimild at gera metingar, og teir gera sanniliga sínar metingar. At kára til dómsvaldið nyttar einki. Politikararnir hava givið teimum heimild at meta, og dómarin vil bara staðfesta, at teir hava mett.

Ein stovnur sum landsverkfrøðingurin veksur við fleiri og fleiri verkfrøðingum, hóast landsvegnetið er um at vera útbúgt. Men tørvurin fyri stovnunum er avgjørt vaksandi, tí skjótt kann ikki ein hjallur verða bygdur, uttan at málið er viðgjørt hjá landsverkfrøðingum, har hvør deildarleiðari stamplar málið, ið annars verður viðgjørt heilt tilvildarliga.

Stovnurin skal jú veksa, og tí ræður um at finna nýggj arbeiðsøkir. Til dømis býarplanlegging, har hvør bygd skal býst upp í miðstaðarækið, ið naðarækið, havnaækið, set-

húsaækið, raðhúsaækið o.s.v. Sjálvandi er ætlanin at teir skulu umsita planirnar, ið helst skulu vera so tverligir at vanlig fólk ikki skilja teir.

Er tað nakar stovnur, sum svarar til Parkinsins iðg, so er tað hesin.

Einki kann verða gjørt úti í kommununum uttan at landsverkfrøðingurin sigur gott fyri teimum 75%. Tá kann tað ikki undra nakran at tørvurin á einum tilikum stovni er óðilgur. Kommunapolitikarar standa í longum halum fyri at sleppa til trogið.

Samstundis kára lógtingsmennirnir sína neyð um, at landsverkfrøðingurin hevur so stórt vald, at hann kann seta teir uppá pláss. Um stóðan er so, átti landsverkfrøðingurin sjálvandi at fingið sæti á lógtingi, eins og amtmáðurin hevði fyrr. Tað eydnað stóðan at broyta gongdina í einum samfelag, og vit hava einaferð verið amt, og tørvurin á einum amtmanni er framvegis.

Útboðið av vøggstovu og barnagarðsplássum er avmarkað, men tá tað almenna rindar 2/3 av útreiðslunum, so er tað goður handil at hava børnini á einum tilikum stovni. Eftirspurningurin er størri enn útboðið, og so verður tørvurin mettur og úrslitið er at tey, sum eru privilegjað verða meira privilegjað. Reglarnar eru ókendir men sjálvandi koma ávísir normar at gera seg galdandi, so at teir klientarnir, sum best passa til fordómarnar hjá teimum, sum innstilla koma inn.

Men ger ein vart við hesi viðurskipti, so fær ein uppá kjäftin frá teimum privilegjaðu, ið siga at tú er kvinnuhatari og endamálið er at fáa kvinnurnar heim aftur til kjøtgrýturnar.

Ein sliik skipan fær merkiligar avleiðingar. Her hugsi eg um eitt verkfall millum danskar pedagogar, har foreldrini og pedagogarnir stóðu saman mótvægis kommununum. Í veruleikanum eru foreldrini arbeiðsgevarar hjá pedagogunum, men tey foreldrini, sum eru privilegjað, solidariserast seg við pedagogunum mótvægis kommununum, sum ikki er arbeiðsgevari, men inntekuyvirfóðari.

Studningurin úr landskassanum hevur havt somu avleiðingar. Reiðarafelagið og fiskimannafelagið hava eisini gjørt eitt feroyskt »solidarit« mótvægis landskassanum, ið verður uppfataður sum mótpartur hjá báðum partum. Hetta bæði sást við samráðingarnar herfyri, tá báðir partar vóru samdir at biða eftir landskassanum. Og tá trolara-